

Pallai László

Szabó Kálmán polgármesteri tevékenysége Debrecenben 1945 és 1948 között (Különös tekintettel az újjáépítésben játszott szerepére)

Bevezetés

Tanulmányunknak nem célja sem Szabó Kálmán életének és politikai tevékenységének biográfikus feldolgoása, sem pedig Debrecen 1945–1948 közötti történetének minden részletre kiterjedő teljes bemutatása. Ugyancsak nem tartozik célkitűzésünk közé a korabeli koalíciós pártküzdelmek vagy akár egyes pártoknak — témánk esetében a Szociáldemokrata Pártnak — a beható vizsgálata. Kutatásunk kizárólag Szabó Kálmán polgármesteri tevékenységének egy konkrét, az 1945–1948 közötti időszakának bemutatására irányul. Gondolatmenetünk elsősorban olyan kérdéscsoportok vizsgálatára szorítkozik, mint például a polgármester működésének jogi, politikai keretei, intézményi feltételei, a koalíciós erőviszonyok kihatásai a városvezetésre, továbbá, hogy milyen területeket érintettek a gyakorlati intézkedések és milyen hatásuk volt a város életére. Tanulmányunkkal szeretnénk hozzájárulni a koalíciós időszak helytörténetének árnyaltabb feldolgozásához, amelynek mentesnek kell lennie mindenféle szélsőségtől, prekoncepciótól, vagy leegyszerűsítő egyoldalúságtól.

Általános helyzet Debrecenben 1944 végén – 1945 elején és az első városi intézkedések

Jóllehet Magyarország 1941-től hadviselő fél volt, a háború közvetlen pusztításai a polgári szférát csak 1944 nyarától érintették. Előbb az angolszász légitámadások, majd a szovjet csapatok közvetlen hadműveletei okoztak súlyos emberi és anyagi veszteségeket.¹ Ez a pusztulás nagy intenzitású, időben viszonylag rövid

1. Magyarország háborús veszteségeiről bővebben ld.: Pető Iván – Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1984*. I. köt. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka 1945–1968. Bp., 1985. 17–27.l.; Berend T. Iván: *Újjáépítés és a nagytöke elleni harc Magyarországon 1945–1948*. Bp., 1962. 15–34.l.; (folytatás a túloldalon)

lefolyású volt. A harci események Debrecen környékén viszonylag kevés ideig tartottak, de arányaiban óriási veszteségeket okoztak. Így például elpusztult vagy súlyosan megrongálódott a város lakóépületeinek 50,1%-a, s további károsodás ért még 19,8%-ot. A gazdasági haszonépületek közül súlyosan megrongálódott az ipari szférában 39,2%, az üzleti helyiségek 51,5%, a mezőgazdaságban 13,9%, míg a raktárépületek 100%-ban elpusztultak. A művelődési és közoktatási épületeket is több mint 50%-os pusztulás sújtotta.

A hadműveletek nagy károkat okoztak az infrastrukturális szférában is. A víz, csatorna és villanyhálózat 60%-a tönkrement, a közúthálózat pusztulása miatt a városi közlekedés teljesen ellehetetlenült.² A közellátás alapvető problémákkal küszködött. Ennek fő okai a háború közvetlen pusztításai, valamint a német és szovjet csapatok elszállításai és rekvirálásai voltak. 1945 januárjára a harci cselekmények megkezdése előtti szinthez viszonyítva az állatállomány pusztulásának mértéke a szarvasmarha esetében 72%, a sertésállományban 99%, a lovaknál 81% volt.³

Ez a szomorú helyzet a Debreceni Gazdasági Egyesület panaszából még markánsabban kirajzolódik: „... a debreceni gazdáknak a Hortobágyra a legelőre kihajtott ... jószágait a bevonult orosz hadsereg kötelékei minden térítés nélkül elhajtották, így a gazdatársadalom mondhatni teljesen jószág nélkül maradt.”⁴ A lakosság élelmiszerellátását tovább nehezítette az is, hogy a vidék hadszíntérré válása miatt jelentős elmaradások mutatkoztak a szántóföldi munkálatokban.⁵ A háború közvetlen pusztításai, továbbá az elmenekülések következtében nagyarányú népességcsökkenés következett be Debrecenben. A harctéri események befejeződésével a város lakossága mintegy negyedére esett vissza.⁶

A frontvonal átvonulását követően Debrecen város ideiglenes vezetésének igen súlyos problémákkal kellett szembenéznie. Olyan alapvető kérdésekkel, mint például a közellátás megszervezése, a lakásviszonyok megoldása, a közlekedés helyreállítása, a romeltakarítás, járványmegelőzés, az energiaellátás biztosítása,

1. *(folytatás a túloldaltól)*

Stark Tamás: *Magyarország II. világháborús embervesztésege*. Bp., 1989.; Für Lajos: *Hol vannak a katonák?..* Debrecen, 1988.; Für Lajos: *Mennyi a sok sárkereszt?* Magyarország embervesztése a második világháborúban. Püski Kiadó, New York, 1987.

2. Debrecen város háborús veszteségeiről bővebben ld.: Baranyi Béla: *A gazdaság helyreállításának első lépései Debrecenben és Hajdú-Bihar megyében 1944–1945-ben*. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve X., Debrecen, 1983. 5–7.l.; Major Zoltán László: *Debrecen vámszociálpolitikája az 1945–1950 közötti időszakban*. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XVII. Debrecen, 1990. 111–124.l.; Bernáth László – Komoróczy György: *Tények és adatok Hajdú-Bihar megye és Debrecen történetéből a felszabadulástól a hároméves terv végéig* (1944. október, 1949. december). Debrecen, 1955. 8–13.l.; Mikecz Ferenc: *Népi demokratikus forradalmi átalakulás (1944–1948)*. In: Hajdú-Bihar megye és Debrecen munkásmozgalmának története. (Szerk.: Tokody Gyula) Debrecen, 1970. 368–375.l.

3. Baranyi Béla: i. m. 7.l.

4. HBmL XXI. 502/a.l. 4097/1945. II.

5. Bernáth L. – Komoróczy Gy.: i. m. 8.l.

6. Major Zoltán László: i. m. 114.l.

stb. Kezdetben ez ügyekre vonatkozóan a Szotnyikov alezredes vezette szovjet városparancsnokság adott közvetlen utasításokat, október végétől azonban az újjászerveződő ideiglenes helyi közigazgatás kezdte mindinkább kézbe venni a Debrecen érintő napi kérdések rendezését.⁷ 1944. október 21-én a város szovjet katonai parancsnoka dr. Vásáry Istvánt nevezte ki Debrecen polgármesterének. Három hónapos polgármestersége alatt minden erejével arra törekedett, hogy a lehetőségekhez képest talpra állítsa a várost. A Debrecen című lap 1945. február 8-i száma azonban már arról tudósít, hogy Vásáry István és helyettese Zöld József leköszönt tisztségéről és az országos politika irányításában vállaltak szerepet. Vásáry pénzügyminiszter, Zöld József pedig közellátásügyi miniszteri tanácsos lett.⁸

Október 21-én az újjáépítés első jelentősebb eredményeként újra működőképes lett az áramszolgáltatói rendszer. A polgármesteri hivatal felállása október 22-én történt meg. A város vezetése azonnal hozzálátott a háborús károk és veszteségek pontos felméréséhez s a legszükségesebb teendők kidolgozásához. Az első, még felületes helyzetfelmérések is nyilvánvalóvá tették, hogy a helyreállítás több évet és nagy anyagi ráfordítást fog igényelni. Egyúttal az is nyilvánvalóvá vált, hogy az újjáépítés jelentős központi irányítás és támogatás nélkül nem lesz megvalósítható. Vásáry István polgármester közgyűlésen mondott beszéde is ezt a szükséghelyzetet fejezte ki: „A rendkívüli helyzetre tekintettel, teljesen kizártnak mondható, hogy a helyreállítási munkálatokat az ingatlantulajdonok maguk végezzék el, mert egyrészt fedezettel nem rendelkeznek, másrészt a szükséges anyag csak központilag biztosítható, úgyszintén a helyreállítást végző munkások irányítása is csak központilag intézhető.”⁹

A helyreállítási munkálatok nagyságrendjét és időigényességét Vásáry István beszédének folytatása tükrözi: „Figyelemmel a mai munkásviszonyokra, a fedezet biztosíthatására, valamint az anyagok gyártási lehetőségére, a helyreállítás ideje cca. 4–5 évre tehető.”¹⁰

Vásáry István polgármestersége idején meghatározták az újjáépítés és helyreállítás általános elveit, főbb irányvonalait. Így például még 1944-ben ideiglenes lakáshivatalt állítottak fel dr. Nagy Gyula tanácsnok vezetésével, amelynek feladata a lakásellátás, lakáskiutalás, lakbér-megállapítás lett. A lakáskérdés hosszú ideig, az ország többi településéhez hasonlóan, az újjáépítés központi kérdését jelentette.¹¹ A lakásproblémák megoldására a városi vezetés a következő elveket fektette le: kérni kell a kormányt, hogy a városban elkobzott fasiszta javakat a helyreállítás céljából engedje át Debrecennek; a házak rendbehozatalát állami kölcsönrel kell megoldani, 1–20 éves törlesztéssel úgy, hogy ha egy épület rongálódásának mértéke 5%-os, ezt a kölcsönt 1 év alatt, ha a rongálódás 100%-os, 20 év alatt kelljen visszafizetni. Mivel azonban a kormánynak egyelőre nincs pénze, a polgármester javasolta „hogy cca. 4–5 évi időre tervezett helyreállítási mun-

7. *Új Debrecen született.* Debrecen 1944–1969. Szerk. Taar Ferenc Debrecen, 1969. 181.

8. Debrecen, 1945. február 8. 3. l.

9. HBmL. XXI. 502/a. l. 16/1945 bkgy.

10. Uo.

11. Major Zoltán László: i.m. 116–117. l.

kálatokhoz szükséges fedezet, összesen 16 millió pengő biztosítására a város házipénztárába befolyó és fel nem használt munkaváltságból egy alap létesíttessék. Az ily módon rendelkezésre állítandó helyreállítási alap nyújtana megszabott időponttól kezdve, részletekben törlesztendő, kamatmentes kártalanítási kölcsönt az illetékes károsultaknak.¹²

Ugyancsak jelentős problémákat okozott a hiányos közellátás, a csatorna és vízhálózat pusztulása következtében jelentkező járványveszély. A város vezetése elrendelte, hogy a lakosság köteles az udvarokban és a közutakon felhalmozódott szemetet nyolc napon belül Debrecenből kiszállítani. A járványeküzdéssel kapcsolatos intézkedések során találkozunk először a városvezetésben Szabó Kálmán nevével, aki javasolta, hogy a hazatérő hadifoglyokat vessék orvosi ellenőrzés alá.¹³

A hadifoglyok hazaengedésének elérése nagyon sok családot érintett, így ez alapvető belpolitikai kérdést is jelentett. Ugyanakkor minden politikai erő sürgette az önálló demokratikus magyar hadsereg megszervezését abban a politikai reményben, hogy a fegyveres szembefordulás a németekkel kedvezőbb elbírálást jelenthet majd Magyarország számára a béktárgyalásokon, továbbá, hogy emiatt talán a Szovjetunió is nagyobb számú hadifogoly-kontingenst enged haza, ami a szervezés alatt álló új hadsereg fő alapját képezné.¹⁴ Egy hadosztályt Debrecenben is szerettek volna felállítani, ezért a pártok jelentős propagandát fejtettek ki ennek érdekében. Így például a Szovjetunióból nemrég hazatért Rákosi Mátyás 1945. február 12-én az Arany Bika Szállodában a következőket mondta: „A magyar néphadsereg egyenesen nemzeti becsület kérdése... Sok száz partizán is az első között jelentkezik a néphadseregbe, éppúgy a régi spanyol önkénteseink is. Szeged egy hadosztályt állít fel, Debrecen nem maradhat el Szeged mögött. Bécs és München ostrománál már ott akarunk lenni.”¹⁵

A városi közigazgatás megszervezése és Szabó Kálmán hivatalba lépése

1945. február 14-én Debrecen szabad királyi város főispánjává iktatták be Őry István kisgazdapárti politikust.¹⁶ A közigazgatás ideiglenes rendezése kapcsán az

12. HBmL. XXI. 502/a. 1. 13/1945 bkgy.

13. Uo.

14. „Vörös János vezérezredes, honvédelmi miniszter 1945. február 1-jén a nyolc hadosztály felállításáról eléggé megalapozatlan bizakodással úgy nyilatkozott, hogy ez nem túlzott követelmény és bár a 140000 fő előteremtése, felszerelése, ruhával és egyéb anyaggal való ellátása nem könnyű, de teljesíthető feladat. ... Bár a hadsereg felállításának nem voltak meg a személyi és anyagi feltételei, megkezdődött az első négy hadosztály toborzása, szervezése Debrecenben (6. gy.ho.), Szegeden (5. gy.ho.), Jászberényben (1. gy.ho.) és Miskolcon (7. gy.ho.). A hadosztályok felállítása, a kiképzés és a felszerelés lassan ment. Előbb 5000, majd március elején újabb 7000 hadifogoly érkezett és nyert beosztást a szervezés alatt álló hadosztályokba, elsősorban a 6. gyaloghadosztályba, amely márciusban folyamatosan megkapta a felszerelését is.” In: Berki Mihály: *Hadsereg vezetés nélkül*. Bp., 1989. 9.1.; Az önálló magyar hadsereg megszervezésére irányuló törekvésekről lásd még pl. Mucs Ferenc – Zágomi György: *A Magyar Néphadsereg története*. Bp., 1984.

15. Debrecen, 1945. február 13. 3. l.

16. Debrecen, 1945. február 13. 3. l.

Ideiglenes Kormány 14/1945 ME. sz. rendelete intézkedett az önkormányzatok felállításáról „oly módon, hogy abban minden demokratikus párt és szakszervezeteken és egyéb társadalmi érdekképviseleti szervezeteken keresztül a társadalom minden rétege — választás nélkül (!) — arányos képviseletet nyerjen.”¹⁷ továbbá, hogy „az ideiglenes törvényhatósági bizottságok tagjainak száma a törvényhatósági városokban megközelítőleg annak a fele legyen, mint a régi törvényhatósági bizottságoké volt.”¹⁸ Ennek megfelelően Debrecenben 100 főben állapították meg a városi közgyűlés létszámát, oly módon, hogy a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült öt párt tagjai sorából arányosan jelöli ki az önkormányzati tagokat. A Független Kisgazdapárt 26, a Szociáldemokrata Párt 26, a Kommunista Párt 26, a Nemzeti Parasztpárt 14, a Radikális Demokrata Párt pedig 3 főt delegált a közgyűlésbe. A fennmaradt 5 helyre az öt párt együttesen 5 független tagot választott úgy, hogy mindegyik párt 1–1 jelöltet állított, akiket a kölcsönösség elve alapján egyhangúlag elfogadtak.¹⁹ A helyi közigazgatási testületek felállításában az országos koalíciós erőviszonyok elvei tükröződtek, azaz a nemzetgyűlési választásokig kívánatosnak látták a három párt paritásos részesedését az országos és a helyi hatalmi intézményekben. Ennek az elvnek megfelelően a polgármesteri tisztség betöltésénél sem volt mód törvényhatósági választás megtartására, sem pedig e tisztség nyilvános pályázat általi elnyerésére. Szabó István, a Kommunista Párt debreceni titkára a közgyűlésen azt mondta, hogy „olyan emberek kerüljenek a város élére, akik a demokratikus tömegek igényeit kielégítik és a város újjáépítését gyakorlatilag képesek lesznek vezetni.”²⁰ A pályázat mellőzését javasolta és ezzel a közgyűlés is egyhangúlag egyetértett.²¹

A közgyűlés döntése előtt már február 23-án a pártközi értekezleten döntés született arról, hogy a város élén polgármester és két helyettes polgármester fog állni, sőt konkrétan e tisztségeket betöltő személyekről is. A pártok közös meg egyezése alapján a következő közgyűlésen polgármesterré Szabó Kálmánt, az Egyetemi Nyomda vezetőjét, a Szociáldemokrata Párt tagját, helyettesévé pedig a koalíciós együttműködés elvét figyelembe véve Végh Dezső szobafestő mestert a Kommunista Párt, és Szendrey István ács mestert, a Kisgazda Párt tagját javasolták. Megállapodtak arról is, hogy a helyettes polgármesterek azonos jogkörrel fognak rendelkezni.²²

A pártközi értekezlet az 1948-ig terjedő koalíciós időszak sajátos, de rendkívül fontos gyakorlata volt országos és helyi szinten egyaránt. Minden, elvileg parlamenti vagy törvényhatósági közgyűlési illetőségű kérdést lényegében itt döntöttek el. A „képviselőtestületek” szerepe az ily módon megszületett döntések formális szentesítésére szorítkozott. Ez nagymértékben meghatározta az országos és a helyi politikai élet irányát, valamint a végrehajtó szervek mozgásterét. A

17. HBmL. XXI. 502/a. 1. 2/1945 bkgy.

18. Uo.

19. Uo.

20. Debrecen. 1945. március 1. 3. l.

21. Uo.

22. Uo.; valamint Debrecen. 1945. február 24. 3. l.

pártközi értekezleten sohasem a paritásos elv szerint, vagy a későbbi nemzetgyűlési választások eredményei alapján alakultak az erőviszonyok, mert az országban állomásozó szovjet hadseregre támaszkodva a Kommunista Párt tényleges súlyánál sokkal nagyobb politikai nyomást tudott kifejteni. A hatalom szempontjából a Kommunista Párt országos és helyi szinten egyaránt kulcsfontosságúnak tekintette a belügyi pozíciók kizárólagos és külső ellenőrzéstől mentes birtoklását.²³

A pártközi értekezletek sajátosságát és a rendőrség fontosságát szemléletesen érzékelteti az egyik debreceni helyettes rendőrkapitányi tisztség betöltése körüli politikai konfliktus, amelyről a Debreczen c. kisgazdapárti lap is beszámolt: „... a törvényhatósági közgyűlés tárgysorozatára ki volt tűzve a belügyminiszter (ti. Erdei Ferenc, parasztpárti politikus — a szerző) leirata a rendőrségi állásokra való jelölés ügyében. A leirat után történt, hogy — koalíciós kormányzat lévén — a pártoknak arányosan kell a betöltésre kerülő tisztségeket megosztani. (...) Megállapodás jött létre a Kisgazda Párt és a többi pártok között egy állás, a kapitányság vezetőjének helyettese kivételével. A Kisgazda Párt ragaszkodott hozzá, hogy mivel a kapitányság vezetője a Kommunista Párt tagja (ti. Szilágyi József, Nagy Imre későbbi titkára — a szerző), ezt a Kisgazda Párt jelöltjével töltsék be. Végül, miután erre megegyezés nem történt, a pártok határozata szerint ezt az egy állást szavazás döntötte volna el a közgyűlésen. A Kisgazda Párt e megállapodás után kapott egy levelet a tárgyaláson résztvevő két másik párttól (ti. a Kommunista és a Szociáldemokrata Pártoktól — a szerző), mely a többi állások betöltésére vonatkozó megegyezést is hatálytalanítja. A Kisgazda Párt ezzel szemben kifejezésre juttatta, hogy a megállapodást érvényesnek tekint és a kapitányság vezetője helyettesének állásával kapcsolatban is fenntartja kívánságát. Ha ezt nem akceptálják: a jelölési akcióban nem vehet részt. Ha a szóban forgó pártok kívánják betölteni egyedül a főbb állásokat, viseljük a felelősséget is egyedül. Így állt a helyzet, amikor a közgyűlés megkezdődött. Ekkor fél 11 óra után kézbesítették a főispánnak (ti. Öry István kisgazdapárti politikusnak — a szerző) a belügyminiszter leiratát, melyben megváltoztatta régebbi leiratát s a rendőrségi létszámban bizonyos állásokat törölt, másokat pedig szaporított. Mivel a miniszter leirata fél 11 után érkezett, azt természetesen ezen a közgyűlésen már tárgyalni lehetett. (...) ... a többi pártok között már előbb, a közgyűlés megkezdése előtt szétosztották a pártok litografált jelölő listáját, amely már a változott miniszteri leirat alapján készült.”²⁴ Vásáry István pénzügyminiszter, korábban debreceni polgármester, az ügy háttéréről a következőket nyilatkozta: „Itt volt a puccs... A többi párt már február 14-én tudta a belügyminiszter által saját kijelentése szerint csak 15-én aláírt leiratot, annak alapján el is készítette jelölését, míg arról sem a törvényhatóság, sem a Kisgazda Párt nem tudott. A főispán nem tehetett mást, mint hogy az új és későn kézhez kapott leirat folytán az ügyet levegye a napirendről és új közgyűlést tűzzön ki letárgyalására. Ebben semmi szabálytalanság nincs. Ellenben szabály-

23. Erről a kérdésről bővebben lásd Bibó István: *A magyar demokrácia válsága*. In: Válogatott tanulmányok. 1945–1949. Bp., 1986. 38–44. és 49–57.l.

24. Debreczen, 1945. február 18. 3.l.

talán volt a belügyminiszter úr rendelkezése, hogy folytassák a közgyűlést. Elnöki jogot nem gyakorolhat. Délután aztán összejöttek, akik összejöttek a belügyminiszter úr szabálytalan rendelkezése alapján. Ott elnököt választottak, határozatot hoztak s azt ovációval vitték a belügyminiszter elé. Ezt a határozatot a belügyminiszter úr döntése rendben lévőknek mondja, ... A belügyminiszter úr viszont elfelejtette azt, hogy a szabályrendeletet előbb meg kell alkotni, jóvá kell hagyni, kihirdetni s csak azután alkalmazni. (...) A Kisgazda Párttal szemben tehát elkövetett egy unfair dolog, hogy más pártok már 14-én jelöltek egy miniszteri leirat alapján, amiről a Kisgazda Párt még 15-én sem tudott.”²⁵ B. Szabó István, kisgazdapárti honvédelmi államtitkár a debreceni eset kapcsán megjegyezte: „A dolog úgy látszik, mintha debreceni ügy volna. Ez azonban nemcsak helyi jelentőségű.”²⁶

A feszült februári hónapot követően március 5-én egy rendkívüli közgyűlésen dr. Erdős Imre törvényhatósági bizottsági tag előterjesztette, „hogy a demokratikus pártok pártközi értekezlete (ti. a már említett február 23-i pártközi tárgyalás — a szerző) a polgármesteri állásra: Szabó Kálmán, az egyik helyettes polgármesteri állásra Végh Dezső, a másik helyettes polgármesteri állásra: Szendrei Sándor törvényhatósági bizottsági tagokat közös megegyezéssel, egyhangúlag jelölte, erre hivatkozással indítványt tett aziránt, hogy ezen állások betöltése tekintetében — a pártok egybhangzó állásfoglalásának megfelelően — a törvényhatósági bizottsági közgyűlés szavazás mellőzésével(!), közfelkiáltással határozzon.”²⁷ A megválasztásnak ezen módjáról a Debreczen c. lap is beszámolt.²⁸ Kiss József, a Kommunista Párt képviselője a Magyar Nemzeti Frontba tömörült demokratikus pártok nevében üdvözölte a megválasztott polgármestert és a helyettes polgármestereket: „Most történik meg először a város életében, hogy Debreczen dolgozó társadalmának egy-egy képviselőjét üdvözölheti a közgyűlés a polgármesteri és helyettes polgármesteri székekben. Ez azt jelenti, hogy a dolgozók társadalmá megérett ahhoz, hogy egy ilyen nagy város ügyvitelének az élére munkásemler álljon. (...) Teljes egyetértéssel és választási viszálykodás nélkül kerültek be tisztségükbe. Bírják tehát a bizalmat, mely az újjáépítéshez szükséges.”²⁹

Az új polgármester 1887-ben Budapesten született. Nyomdászsegédként hosszabb időt töltött Lipcsében. 1914-ben költözött Debrecenbe. Az első világháborúban frontszolgálatot teljesített. 1918 után a Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadó Vállalatnál volt művezető. Dolgozott a városi nyomdában is, majd hét évig a Tiszántúli Könyv- és Lapkiadó Rt. laposztályát vezette. Innen hívták meg a Debreceni Egyetemi Nyomdához igazgatónak. Ezt a pozíciót tizenhárom évig töltötte be, és e helyről szólította pártja a város polgármesteri székébe.

Szabó Kálmán, az újonnan „megválasztott” polgármester a közgyűlés bizalmát megköszönő beszédében kiemelte, hogy „Soha nehezebb körülmények között

25. Uo.

26. Uo.

27. HBmL. XXI. 502/a. 24/1945 bkgy.

28. Debreczen, 1945. március 6. 3. l.

29. HBmL. XXI. 502/a. 1. 24/1945. bkgy.

még nem vették át ennek a városnak a vezetését, soha nagyobb gondja még nem igen akadt egyetlen polgármesternek ill. városi vezetőségnek sem, amilyen a jelenlegi.”,³⁰ ezért a politikai összefogás szükségességét hangsúlyozta: „Lehetnek a törvényhatósági bizottságban képviselt pártok között véleményeltérések, de egyben nem lehet és nem szabad eltérésnek lenni, ez pedig: ennek a városnak felépítése és rendbehozatala.”³¹ A jövőre nézve programját az alábbi irányelvekben foglalta össze: „... a Városházán is demokráciát kell teremteni... új szellemet kell bevinni a város tisztviselői karába is... Meg kell értetni az emberekkel, hogy a város közönségének a dolga az első, megadni a tiszteletet mindenkinek, hogy azután tiszteletet is kaphasson. Munkát kérünk és követelünk mindenkitől, fokozottabb munkát... Ahogy a város teherbíró képessége ezt megengedi, ezt a ma nagyon is keserű kenyeret evő tisztviselői társadalmat fel kell emelni ... öntudatosá tenni. Meg kell szüntetni a smólentóniskodó, derekat hajlító, protekciót kereső és ezen előremenő, bokázó, uram-bátyámozó világnak és helyébe öntudatos, dolgozó, embertársait megbecsülő, gerinces, munkáját végző és tudásának munkakészségének megmutatásával előrehaladó tisztviselői társadalmat nevelni és teremteni. ... a szemetet és a törmelékét minél sürgősebben el kell takarítani, hogy gátat vessünk az esetleges járványos betegségeknek. De nemcsak ezt kell eltakarítani, nem csak itt kell söpörni, hanem a közéletből is ki kell seprűzni mindazokat, akik a múlt rezsim exponensei és zsoldosai voltak. Feladataink sorába tartozik a városi vállalatok és üzemek racionalizálása. Munkásaik sorsának intézése, munkásjóléti intézmények teremtése, a városi földek, földbérletek, a Hortobágy minél jobb kihasználása, rentábilissá tétele. Az elmondottak annyival is inkább fontosak, mert ezek jövedelmet kell hogy hozzanak a városnak. Nem közömbös a város közegészségügye szempontjából a régen tervbe vett Vásárcsarnok felépítése, a városi házak rendbehozatala. A város egyik legnagyobb hasznot hajtó intézményének: a strandfürdőnek még az idei nyáron való üzembeállítását, ezeknek bürokratizmus nélkül való keresztülvitele.”³²

Szabó Kálmán már a beiktatását követő napon találkozott a város közigazgatási tisztviselőivel, akik előtt szintén kifejtette az új vezetés főbb elképzeléseit, az alkalmazottaktól elvárandó munkamorált és hivatali stílust: „Ezt a munkát, melyre vállalkoztunk, csak az önök segítségével tudjuk elvégezni; így válhatik csak tevékenységünk a város minden rendű és rangú polgárának javára. Fokozottabb erőfeszítést követel ez a munka mindenkitől, ha fel akarjuk építeni ezt a várost. Jóakarátú, emberfeletti munkára, a legnagyobb energiára és munkakedvre van szükség. (...) Becsületes, jó munkát csak attól követelhetünk, akit tisztességesen megfizetünk. A tisztikar munkájához azonban még szeretetre is szükség van.”³³ Ismételtén kiemelte annak fontosságát, hogy a város újjáépítése és irányítása a pártok között nem képezheti politikai vita tárgyát, nem szolgálhat propagandisztikus pártcélokat: „Nem kívánunk pártpolitikát folytatni a városházán, de szem előtt

30. Uo.

31. Uo.

32. Uo.

33. Debreczen, 1945. március 7. 3. l.

tartjuk a Függetlenségi Frontba tömörült pártok szempontjait, célkitűzéseit.”³⁴

A város újjáépítéséhez, működtetésének beindításához az előfeltételt a közigazgatás személyzeti és technikai-intézményi helyreállítása jelentette. Emiatt az egyik legsürgősebb feladatnak a hivatali helyiségek rendbehozatala vált. A Debreczen c. lap március 13-i száma arról tudósított, hogy Szabó Kálmán polgármester elrendelte a városháza javítási munkálatainak megkezdését.³⁵ A városvezetés személyi és intézményi feltételeinek fokozatos megszerveződésével megkezdődhetett az újjáépítés konkrét feladatainak, gyakorlati tennivalóinak a végrehajtása.

Szabó Kálmán polgármester szerepe és tevékenysége Debrecen újjáépítésében

A helyreállítás bonyolult, sok nehézséggel járó, az élet minden területére kiterjedő, szerteágazó problémák elé állította Debrecen város új vezetését. Sürgető feladattá vált az egyes szakterületekért felelős bizottságok felállítása. Az 1945. április 4-i közgyűlés 14 különböző bizottság megalakításáról határozott. Létrehozták a 23 fős törvényhatósági kisgyűlést, melybe 12 rendes tagot a közgyűlés választott, 4-et a főispán nevezett ki, 7 tagja pedig hivatalból volt jelen. A közigazgatási bizottság 10, az igazoló választmány 5, a számonkérőszék 2, a községi iskolaszék (mely egyúttal óvodai felügyelő bizottság is volt) 10, az állami elemi iskolai gondnokság ugyancsak 10, az iparos tanonciskolai felügyelő bizottság 5, a jogi- és pénzügyi, a gazdasági, a közgazdasági, a közművelődési, a műszaki, a közjótékonyossági bizottságok 12–12 fővel, a köztemetői bizottság pedig 5 taggal alakult meg.³⁶

A közállapotok viszonylagos normalizálódásával fokozatosan kezdtek visszatérni a háborús körülmények hatására különböző okok miatt elmenekült városi tisztviselők is. Ez azonban sok bizalmatlansági kérdést vetett fel, ami gyakran politikai érdekekkel kapcsolódott össze. A konfliktusok lezárására, valamint a személyzeti kérdésekben való tisztántátás érdekében Szabó Kálmán elrendelte, hogy azok a városi alkalmazottak, akik elmenekültek a városból és 1945 január 1-ig nem tértek vissza, csak abban az esetben foglalhatják el újból állásukat, amennyiben megfelelnek az igazoltatási bizottság követelményeinek.³⁷ Az igazoltatási eljárás, az ún. B-listázás a legtöbb esetben a politikai érdekeknek megfelelően történt. Ennek eredményeként sok esetben éppen a hozzáértő szakapparátus sorai ritkultak meg. Így például 1946 nyarán debreceni városháza 1200 tisztviselőjéből 492 fő került B-listára. A korabeli beszámolók szerint ez döntően a szakértői réteget érintette, s lényegesen megnehezítette a közigazgatás működését és a helyreállítási munkálatok irányítását. Az ebből adódó feszültségek mérséklésére a tárggyal foglalkozó pártközi értekezlet sem tudott — konszenzus hiányában —

34. Uo.

35. Debreczen, 1945. március 13. 3. l.

36. HBmL. XXI. 501/a. l. 30/1945 bkgy.

37. Debreczen, 1945. március 28. 3. l.

érdemi eredményt elérni, mert a B-listára helyezettek közül csak 43 tisztviselőt vettek vissza állásukba.³⁸

A városvezetés normális működéséhez az azonos jogkörrel megválasztott alpolgármesterek közötti illetékességi rangsor megállapítása is szükségessé vált. Az 1945. április 4-i közgyűlési határozat szerint „a város polgármesterének akadályoztatása, vagy távolléte esetére: helyettesül elsősorban Végh Dezső helyettes polgármestert, az ő akadályoztatása esetén pedig Szendrey Sándor helyettes polgármestert jelöli ki.”³⁹

A legelső, s legfontosabb feladatot a közellátás és élelmiszerellátás helyreállítása és biztosítása jelentette. A háború közvetlen pusztításai mellett (pl. igazvónó állatállomány pusztulása, rekvirálások, bevetetlen szántók, munkaerőhiány, stb.) a jóvátételi kötelezettség kérdése, valamint a normális piaci mechanizmus helyett az áruhiányból adódóan felvirágzó feketepiac is nehézségként jelentkezett.

A jóvátételi kötelezettség mértéke a háború következtében leromlott gazdaság teljesítőképességéhez viszonyítva oly nagy volt,⁴⁰ hogy jelentősen megnehezítette az újjáépítést, a Szovjetunió pedig ezáltal közvetlen nyomást tudott gyakorolni a koalíciós időszak belpolitikai életére. Ez a helyzet sok népszerűtlen intézkedést tett szükségessé. Így például 1945. december 23-án Szabó Kálmán polgármester elrendelte, hogy Debrecen város és környékének lakossága „... a jóvátétellel kapcsolatos igénybe vett mindennemű élelmiszer, jószágok beszolgáltatásának tegyen eleget, mert aki 1945. évi december 27. napjáig eleget nem tett, 28-án hatósági közeggel minden ármegtérítés nélkül fogom elkoboztatni. (...) Felkérem az összes lakosságot, hogy becsületbeli kötelezettségünkhöz segítsék hozzá a város vezetőségét, ne kényszerítsenek bennünket olyan eszközök igénybevételehez, amelytől mindez ideig óvakodtunk.”⁴¹ A jóvátétel teljesítése azonban nem béníthatta meg a hazai — szűkös lehetőségek között mozgó — élelemtermelést és ellátást, ezért Szabó Kálmán ez ügyben személyesen is megpróbálta érvényesíteni a város érdekeit a kormánynál. Az 1945. augusztusi tárgyalásai eredményeiről például így nyilatkozott: „Debrecenben a jóvátételre előírt kötelező marha-beszolgáltatást az őszi hónapokra felfüggesztették közbenjárásunkra és helyette birkából teljesítjük a beszolgáltatást és ez a birkamennyiség rendel-

38. Debrecen, 1946. augusztus 1. 8.1.

39. HBmL. XXI. 502/a. l. 29/1945 bkgy.

40. „A jóvátételi fizetések keretében Magyarországot arra kötelezték, hogy fizessen áruban hat év alatt 200 millió dollárt a Szovjetunióknak, 50–50 millió dollárt Csehszlovákiának és Jugoszláviának. ... Az ármegállapítás módja rendkívül sérelmesnek minősíthető, mert nem vette figyelembe a világháború alatt és után végbement világgiazi árváltozásokat. ... A fegyverszüneti szerződés teljesítésével kapcsolatos kötelezettségek a költségvetés kiadásainak 1945 közepe és 1948 közepe között Magyarországon 32–39 százalékát ... emésztették fel. ... A román és a magyar jóvátételt a szovjet kormány 1948. júniusában a maradék összeg felére csökkentette. Valószínűsíthető azonban, hogy addig már ténylegesen jóval többet fizettek ki, mint amennyit a fegyverszüneti egyezmények rögzítettek.” In: Réti Tamás: *Gazdasági rendszerváltás Kelet-Európában — 1945–1948*. Közgazdasági Szemle, 1991. December, 1146.1. A jóvátételi kérdésre lásd még: Pető – Szakács: i.m. 20–25.1. valamint Berend T. Iván: i.m. 15–34.1.

41. Debrecen, 1945. december 23. 3.1.

kezésére áll a városnak. Ez a felfüggesztés azt jelenti, hogy a gazdatársadalom jobban eleget tehet az őszi szántó-vető munkálatoknak, mert nem veszik igénybe marhaállományát.⁴²

A jóvátételhez és a közellátáshoz szükséges árufedezet biztosítását a városvezetés a mezőgazdasági termelés reorganizációján kívül az önellátás erősítésében és a feketepiac letörésében látta. „Szinte egész közellátásunk ma azon től el, hogyan vesz részt a termelésben egyöntetűen minden család. Ma nem lehet arra az álláspontra helyezkedni, hogy ha pénzem lesz: majd a piacról beszerzem a szükségletet, mert a piac valószínűleg nagyon szegényes lesz egész évben. Minden családot be kell állítani a termelés szolgálatába és örvendetes jelenség, hogy ezen a téren példamutatóan jár elől Debrecen lakossága.”⁴³ — írta a korabeli tudósító.

A feketepiac letörésére gazdasági és adminisztratív intézkedéseket kellett meghozni. A helyi kereskedőréteg azon javaslata azonban, hogy a városvezetéssel közösen alkossanak egy olyan bizottságot, amely a közszükségleti áruk árait nyilvánosságra hozza és ezt az árat minden kereskedő a városvezetés ellenőrzése mellett betartja,⁴⁴ nem valósult meg. Az áru továbbra is rejtve maradt és csak a feketepiacon jelent meg. Adminisztratív rendőri intézkedések váltak szükségessé. Korlátozták a bizonytalan egzisztenciájú, nem debreceni illetékességű idegenek beáramlását a városba, valamint az üzérkedés letörése érdekében felülvizsgálták a már kiadott kereskedői és iparengedélyeket, különös tekintettel a nem helyi lakosokra. A feketekereskedelemben, árdrágításban vétkesnek találtak ügyét gyorsított bírósági eljárással tárgyalták.⁴⁵ A városvezetés emellett továbbra is szükségesnek ítélte a már korábban bevezetett élelmiszer-kiviteli tilalom fenntartását.⁴⁶ Szabó Kálmán ezt azért tartotta indokoltnak, mert a közellátási miniszter által engedélyezett ún. „batyuzás” miatt a vidéki városokból az élelmiszer Budapestre vándorolt. Ez fokozta a helyi ellátási nehézségeket és növelte a szociális konfliktusokat, mert a batyuzás révén egyesek jelentős vagyonhoz jutottak, míg másoknak óriási anyagi megterhelést jelentett a napi élelmiszer beszerzése.⁴⁷ A kormány által kinevezett főispán is támogatta a polgármester intézkedését: „... szükséges volt az élelmiszer-kiviteli korlátozás, mert különben Debrecenben is éhínség lesz. Első kötelességünk, hogy Debrecen népének ellátását biztosítsuk.”⁴⁸ A város ellátásának érdekében Szabó Kálmán állandó személyes kapcsolatban volt a közellátási miniszterrel. A tárgyalások kimenetelét azonban minden esetben az ország rendelkezésére álló készletek nagysága határozta meg.⁴⁹ Debrecennek — mint az ország többi településének is — önerőből kellett enyhíteni gondjain. 1945. májusában például a polgármester félmillió pengő hitelt bocsátott Végő Dezső helyettes polgármester részére élelmiszerek és egyéb közszükségleti cikkek beszer-

42. Debreczen, 1945. augusztus 23. 3.1.

43. Debreczen, 1945. február 24. 3.1.

44. Debreczen, 1945. április 24. 3.1.

45. Debreczen, 1945. március 20. 3.1., március 21. 3.1., április 24. 3.1.

46. Debreczen, 1945. március 28. 3.1.

47. Uo.

48. Uo.

49. Debreczen, 1945. december 18. 3.1.

zésére.⁵⁰ A rendelkezésre álló élelmiszer szűkössége miatt az elosztást és az ellátást jegyrendszer bevezetésével központilag szabályozták. A városvezetés igénybejelentő lapok alapján bírálta el, hogy élelmiszerekből és egyéb közszükségleti cikkekből ki mire és mennyire jogosult.⁵¹

A város világítási és fűtési ellátása — mely alapvetően szénre épült — ugyancsak nagy problémát jelentett, mert a szénkészletek elosztása feletti közvetlenül a kormány rendelkezett. Szabó Kálmánnak az illetékes tárcával folytatott közvetlen tárgyalásainak eredményeként biztosítani tudta Debrecen számára a minimálisan szükséges szénmennyiséget,⁵² egyúttal pedig takarékosagra hívta fel a város lakosságát és intézményeit.⁵³

Az élelmiszer és közszükségleti ellátás mellett a másik legsürgetőbb napi kérdést a járvány és fertőzésveszély megelőzése jelentette. Ezzel a problémával már az előző városvezetés is igen komolyan foglalkozott, de Szabó Kálmán új intézkedések meghozatalát is szükségesnek tartotta, mert helyzetértékelése szerint: „A fertőző betegségek olyan méreteket ölthetnek, amely minden képzeletet felülmúl. A lakosság a legteljesebb nemtörődömséget tanúsítja. Az utcákra szemetet szór ki. A város különböző szélein a bombatölcsekben oszlásnak induló állati hullák találhatóak. Ha a meleggel megindul a légyinvázió, a várost a szó szoros értelmében beleviszi a legsúlyosabb járványokba.”⁵⁴ Ezért rendeletet hozott az utcák tisztántartásáról és a szemet eltakarításáról: „Az utcát annak teljes szélességében minden reggel legkésőbb 7 óráig, azon belül este 6 és 7 óra között fel kell seperni, száraz időben a seprést megelőzően fel kell locsolni. Az elhagyott házak előtti utcarészek tisztántartásáért a szomszédos házak tulajdonosai, illetve lakói egyetemlegesen felelősek. (...) ... a szemet részére egy fedővel ellátott, zárt szeméttárolót kell készíteni s azt megtelése után azonnal, de legalább hetenként egyszer az alább kijelölendő szemétyűjtő-helyre kell kiszállítani. A szemet kiszállítása a házban lakókat egyetemlegesen kötelezi. (...) Jelen rendelkezésem megszegése, vagy nem teljesítése kihágás, melyért törvény szabás, büntetés jár azaz, hogy a kihágásért elítéltek cselekménye visszaesés esetén szabotázsnak minősül s egy hónapig terjedő internálással büntetendő.”⁵⁵ A személtakarítás sürgőségére való tekintettel Szabó Kálmán kérte a szovjet katonai városparancsnokot, hogy engedélyezze a munkások egész éjszakai utcán tartózkodását, mert ezt a munkát éjjel-nappal folyamatosan, megállás nélkül kívánják végezni.⁵⁶ A személtakarításának biztosítására a polgármester tárgyalt Horváth Ferencsel, a HÉV igazgatójával és a MÁV üzletigazgatósággal. Mindkét cég segítséget ígért a hulladék és szemet elszállításában. A MÁV például 24 vagon bocsátott a város rendelkezésére.⁵⁷

50. HBmL XXI. 502/a. 74/1945 bkgy.

51. Debrecen, 1946. március 3. 5. l.

52. Debrecen, 1945. október 17. 3. l.

53. Debrecen, 1946. március 3. 4. l.

54. Debrecen, 1945. április 22. 3. l.

55. HBmL XXI. 502/a. 1. 62/1945. bkgy.

56. Debrecen, 1945. március 20. 3. l.

57. Debrecen, 1945. március 22. 3. l.

A nagymennyiségű szemét mellett a háború által megrongált csatorna- és szennyvízhálózat is komoly fertőzésforrást jelentett. Ennek helyreállítása szintén a gyorsan elvégzendő feladatok közé tartozott. Az ehhez szükséges, mintegy két és félmillió pengőt a városvezetés 50%-ban államsegély, 50%-ban pedig kamatmentes államkölcsön formájában kérte. Ez utóbbit Debrecen 5 év alatt törlesztendő, fedezésére pedig a házadó alap után számított 2%-os csatornadíjat felemeli 8%-ra.⁵⁸

A romeltakarítási és helyreállítási munkálatok elvégzésére a város versenytárgyalásokat hirdetett. Így például az 1945. április 4-i közgyűlés döntött a városháza fedélszerkezetének helyreállítására kiírt pályázatokról,⁵⁹ május 23-án a kőutak és téglajárdák rendbehozatalára beérkezett ajánlatokat tárgyalta,⁶⁰ egy nappal később pedig a strandfürdő helyreállításának ügye került napirendre.⁶¹ A nem városi tulajdonú épületekre vonatkozóan Szabó Kálmán március 13-án elrendelte, hogy „Minden ingatlan tulajdonos, vagy megbízott, akinek birtokában vagy gondozásában lévő ház bármi módon megrongálódott, tartozik haladéktalanul átvizsgálni, hogy leomló, lehulló vagy ledőléssel fenyegető épületrészek, törmelékek nincsenek-e az épületben. (...) Azon épületeknél, ahol fenti rendellenességek mutatkoznak és tulajdonosuk vagy gondnokuk nem tartózkodik Debrecenben, úgy az épület legközelebbi szomszédja tartozik ezen körülményt Debrecen sz. kir. város műszaki ügyosztályánál (városi adóhivatal, I. em. 5. sz. szoba) írásban bejelenteni, hogy a szükséges intézkedéseket megtehessem.”⁶² Azért, hogy egyetlen épület sem maradjon gazdátlanul, intézkedés történt, hogy az elhurcolt, elmenekült vagy meghalt háztulajdonosok helyére gondnokot nevezzenek ki. A városvezetés tervei szerint: „A lakóházakra nézve mindenekelőtt kimutatást kell készíteni osztályozva: melyek helyreállíthatók s melyek az elbontandók. Az elbontott épület felhasználható anyagát raktározni kell. Ebből a raktárból adnák az újjáépítéshez a legelső anyagot. Az anyag birtokában gondoskodni kell, hogy a még használható épületeket a tetőszerkezet és fedélhéz, valamint az asztalosmunka megjavításával a további rongálódástól megóvjuk és csak ezután foghatunk hozzá a helyreállítás munkájához. Természetesen gondoskodni kell arról, hogy az elbontott épületek anyagának felhasználása után is megfelelő anyag álljon rendelkezésre részint az építési anyagot termelő üzemek, téglagyárak, cserépgyárak üzembehelyezése, részint pedig szállítás útján. (...) Az egyes elbontandó épületek felhasznált anyagát természetesen felértékelve ki kell fizetni a háztulajdonosoknak.”⁶³

Az újjáépítés első látványos eredményét a városháza teljes helyreállítása jelentette. 1946. december 14-én már itt tartották a városi közgyűlést. Ennek alkalmából Szabó Kálmán polgármester a következőket mondta, utalva az épület rendbehozatalának jelképes voltára: „Egy új világ küszöbén, a magyar demok-

58. HBmL XXI 502/a. 1. 54/1945 bkgy.

59. HBmL XXI 502/a. 1. 34/1945. bkgy.

60. HBmL XXI 502/a. 1. 60/1945 bkgy.

61. HBmL XXI 502/a. 1. 61/1945 bkgy.

62. Debrecen, 1945. március 14. 3.1.

63. Debrecen, 1945. február 28. 3.1.

récia fejlődése elején itt állunk, tisztelt Törvényhatósági Bizottság, egy újjáépített közgyűlési teremben, amely a fizikai újjáépítésnek egyik ékes bizonyítéka. Ehhez hozzá kell hogy tartozzon a lelki újjáépítés is. Hiszem és remélem, hogy ebben a teremben mindenkor a demokrácia szellemében egyek lesznek mindazok, akik komolyan akarnak ebben a városban mind a fizikai mind a lelki újjáépítés terén dolgozni.”⁶⁴

Az újjáépítés és a helyreállítás legfontosabb előfeltételének, a pénzügyi finanszírozásnak a terén szintén komoly problémákkal kellett szembenéznie a város vezetésének. Nem véletlen, hogy Szabó Kálmán is a rendelkezésre álló anyagi források felmérésével kezdte hivatali működését. „A város jelenlegi polgármestere hivatalba lépése után első kötelességének tartotta azt, hogy számba vegye a városi tulajdont képező pénzeket, értékeket, állatokat, járműveket, anyagokat, felszerelési tárgyakat, árukat, élelmiszereket...”⁶⁵ — olvasható az 1945. május 24-i közgyűlési jegyzőkönyvben. Ehhez az elhurcolt javakról készített részletes kimutatás is hozzátartozott. Csak az elmenekült városi tisztviselők mintegy két és fél millió értékű pénzt és értékpapírt, 16 személygépkocsit, múzeumi értékeket, gyűjteményeket, a városháza nagyobb értékű berendezési tárgyait, élelmiszereket vittek el magukkal.⁶⁶

A város pénzügyi lehetőségeit jelentősen megnehezítette az 1945. évi földosztás, mivel ezáltal Debrecen földvagyonából 90000 hold került elvételre. Az Ideiglenes Nemzeti Kormányának a nagybirtokrendszer megszüntetéséről szóló 600/1945. ME. sz. rendeletének 20. paragrafusa értelmében⁶⁷ „... az állam tulajdonába menne át a város közönségének cca. 28000 kat. hold kiterjedésű erdőterülete is. Ezzel kapcsolatosan rámutat a polgármester arra, hogy Debrecen város költségvetésében az erdőségekből előirányzott bevétel mindig magas összegben szerepelt. (...) A város háztartásának már évek óta fő jövedelmi forrása a kereseti adó és egyéb háztartási adók mellett az erdőgazdaság hozama volt, úgyhogy az erdösségi hozadék kiesése katasztrofális eredménnyel járna a város háztartására nézve. Debrecen város szociális és kulturális kiadásainak fedezésére elsősorban és jórészt az erdőgazdasági hozadékok szolgáltak és szolgálnak jelenleg is. (...) Debrecen város erdőterületeinek elvesztése esetén olyan anyagi helyzetbe kerülne, hogy kulturális és szociális szükségleteit, ami pedig a demokrácia fejlődésének elengedhetetlen kelléke, kénytelen lenne kielégítetlenül hagyni, de egyúttal kielégítetlenül maradna a tüzelőanyag és szerfa ellátása tekintetében is.”⁶⁸ — olvasható az 1945. május 24-i közgyűlési jegyzőkönyvben. Ezért a város feliratot intézett a kormányhoz, hogy „a földreformról szóló rendeletnek az erdösségekre vonatkozó részét Debrecen városára nézve akként módosítsa, hogy a város tulaj-

64. Debrecen, 1946. december 15. 2. l.

65. HBml. XXI 502/a. 1. 143. sz. irat.

66. Debrecen, 1945. május 25. 3. l.

67. A földosztásról lásd: Orbán Sándor: *Két agrárforradalom Magyarországon*. Bp., 1971.; Donáth Ferenc: *Demokratikus földreform Magyarországon 1945–1947*. Bp., 1969.; Donáth Ferenc: *Reform és forradalom*. Bp., 1977.

68. HBml. XXI 502/a. 1. 70/1945 hkgy

donát képező erdőterületek az igénybevétel alól mentesüljenek, illetve azok állami ellenőrzés mellett a város tulajdonában meghagyassanak.⁶⁹ Miután a város ilyen irányú kérelme nem talált pozitív fogadtatásra a kormánynál, három nappal később, 1945. május 27-én a közgyűlés újabb feliratot intézett a pénzügyminiszterhez: „Debrecen sz. kir. város annak folytán, hogy a földbirtokreform végrehajtásával kapcsolatban mezőgazdasági ingatlanai kiosztásra kerülnek, erdő ingatlanai pedig állami tulajdonba mennek át, a legjelentősebb bevételi forrásait elveszíti, miáltal a legszükségesebb háztartási kiadásainak a teljesítésére is előreláthatólag képtelenné válik. (...) A törvényhatósági bizottság egyhangú határozattal kimondotta, miszerint sürgősen intéztessék felterjesztés Pénzügyminiszter úrhoz az iránt, hogy Debrecen sz. kir. város részére a legjelentősebb bevételi forrásainak elvesztése folytán súlyossá vált pénzügyi helyzetére tekintettel az eddiginél jóval magasabb összegű forgalmi adó részesedés állapíttassék meg.”⁷⁰

A városháztartás amúgy is rossz pénzügyi mérlegét az egyre nagyobb ütemű infláció⁷¹ még tovább súlyosbította. Részben a városgazdálkodás mérlegének javítására, részben pedig csak az infláció hatásának mérséklésére a közgyűlés felemelt több, már meglévő kommunális adót, sőt újabbakat is bevezetett. „Már tárgyaltunk a forgalmi adó életbeléptetéséről, meg akarjuk adóztatni a lánc-kereskedelmet, a vigalmi adón keresztül azokat, akiknek még van idejük és kedvük szórakozásra... a mozikat illetőleg is, annál inkább, mert hiszen polgármesterségem harmadik napján már a belügyminisztertől kértük a városi mozira az engedélyt.”⁷² — nyilatkozta Szabó Kálmán a Debreczen c. újságnak. Az 1945. április 4-i közgyűlés döntése alapján az 1943. évi összeg négyszeresére emelkedett a magánosok által fizetendő építési, épület használatbavételi, mérnöki-tervezési és a tervek hitelesítési illetéke.⁷³ A május 24-i közgyűlési jegyzőkönyv tanúsága szerint „Debrecen város törvényhatósági bizottsága... a magánfelek kérelmére indított és a magánfelek érdekeit szolgáló hatósági helyszíni eljárások után szedhető díjakat a 165/1943 bkgy. sz. határozatban megállapított összeg tízszeresére emeli fel. Felhatalmazza a városi közgyűlés a város polgármesterét, hogy a felemelt díjakat a törvényhatósági bizottság határozatának utólagos jóváhagyása ellenében már 1945. május hó 8-tól kezdve szedje be.”⁷⁴ Ugyanezen a napon, mivel a város belső kereskedelme lényegében a zsidogóra helyeződött át,⁷⁵ a közgyűlés a városháztartás egyensúlyának fenntartásának céljából a polgármester előterjesztésére, a piaci helypénzt 500%-kal emelte fel.⁷⁶ A városi bevételek növelése céljából felemelték a városi strandfürdő jegyárait,⁷⁷ a kémény-

69. Uo.

70. Uo.

71. Az inflációra lásd bővebben Pető – Szakács: i.m. 58–61. l.

72. Debreczen, 1945. április 6. 3. l.

73. HBmL XXI 502/a. l. 36/1945 bkgy.

74. HBmL XXI 502/a. l. 65/1945 bkgy.

75. Debreczen, 1945. február 24. 3. l.

76. HBmL XXI 502/a. l. 78/1945 bkgy.

77. Debreczen, 1945. április 6. 3. l.

seprési díjakat, a tanonc- és mesterlevelek díjait,⁷⁸ továbbá 1945. május 26-tól a köztemetői díjszabást is, amit 1942-ben állapítottak meg utoljára.⁷⁹ 1945. július 1-től életbe léptettek egy új adót, a telekértékadó, amit 1928. január 1-én helyezett hatályon kívül az akkori városvezetés.⁸⁰

Az új adók bevezetéséhez, illetve a már meglévők emeléséhez a közgyűlés határozata mellett a pénzügyi tárca jóváhagyására is szükség volt. A helyi és kormányzati érdekek koncepcionális eltérőségéből adódóan ez utóbbi elérése nem volt konfliktusmentes. Emiatt Szabó Kálmán polgármester nagyon gyakran személyesen utazott Budapestre és tárgyalt a pénzügyminiszterrel a város érdekében.⁸¹ A helyi adók fontosságának az adott nagy nyomatékot, hogy az államháztartás hiányából következően az önkormányzatok lényegében csak saját bevételeikre támaszkodhattak. Így szükségessé vált az, hogy a város finanszírozását biztosító pénzügyi intézet, a Városi Takarékos és Hitelintézet igazgatósági tanácsában a város, mint a részvények többségének tulajdonosa, még nyomatékosabban érvenyesítse érdekeit. A pénzügyi intézet vezetésébe Debrecen 12 igazgatósági tagot delegált — a koalíciós politikai szabályoknak megfelelő arányban. A három nagy párt (Kisgazda Párt, Szociáldemokrata Párt, Kommunista Párt) 3-3, a Nemzeti Párt 2, a Radikális Demokrata Párt pedig 1 fővel képviseltette magát.⁸²

A város napi működési feltételeinek megteremtésében a közlekedés helyreállítása szintén az elsők között szerepelt, ami egyúttal új munkahelyeket is jelentett. A villamosközlekedés megindulásával például 400 fő részére nyílt megélhetési lehetőség.⁸³ A helyi villamoshálózat helyreállítása azonban nem jelentette a közlekedés rendszeres megindulását, mert az energiaellátás terén még hosszú ideig nagy bizonytalanságok mutatkoztak. Ennek kielégítő rendezéséhez ugyancsak nélkülözhetetlennek bizonyult a központi támogatás. A polgármester ez ügyben is többször személyesen utazott a fővárosba. Szabó Kálmán a Debrecen c. lapnak erről így nyilatkozott: „Örvendetes eredmény, hogy a világítási vállalat (azaz áramszolgáltató vállalat — a szerz.) részére hat és fél millió pengőt sikerült lehozni.”⁸⁴ A villamos mellett az Erdei Vasút, „amelyet Zsuzsi néven becéz Debrecen népe”⁸⁵ és egyéb HÉV járatok is fontos szerepet játszottak a helyi közlekedési rendszerben. A közúti forgalom és a termelés minimális szükségleteire az 1945. május 24-i rendkívüli közgyűlés 313000 pengő hitelt szavazott meg az üzemanyagok árának előlegezése céljából.⁸⁶

A helyreállítást és újjáépítést a meglévő nehézségek mellett a szovjet katonai jelenlét tovább bonyolította. A katonai parancsnokságok által támasztott közmunka igény munkaerőt vont el a helyreállítástól és a gazdaságból. A szovjet köve-

78. Debrecen, 1945. május 1. 3.1.

79. HBmL XXI 502/a. l. 64/1945 bkgy.

80. HBmL XXI 502/a. l. 53/1945 bkgy.

81. Debrecen, 1945. október 17. 3.1., május 1. 3.1.

82. HBmL XXI 502/a. l. 32/1945. bkgy.

83. Debrecen, 1946. február 28. 2.1.

84. Debrecen, 1945. október 17. 3.1.

85. Debrecen, 1945. szeptember 13. 3.1.

86. HBmL XXI 502/a. l. 143. sz. irat

telések kielégítése, a közmunka megszervezése a városi vezetés feladata volt. „... a megszállás folytán a helybeli orosz katonai parancsnokság részéről állandóan olyan mértékű munkaerő igénylés emeltetett, hogy annak biztosítására a közmunka ügye intézményes rendezésre szorult.”⁸⁷ — olvasható az 1945. május 24-i közgyűlési jegyzőkönyvben. A városvezetés rendelkezése szerint „... minden 16–60 éves férfi és 18–50 éves nő közmunka-kötelezettség alá esik.”⁸⁸ vagy pedig a „közmunka-kötelezettség alá eső egyének közmunkaváltság fizetésével tartoznak közmunka-kötelezettségüknek eleget tenni.”⁸⁹ A közmunkák alól a hétféle sem volt kivétel. A Debreczen c. lap korabeli tudósítója például azért sajnálkozott, hogy Révész Imre református püspök „Evangélium – demokrácia” c. előadásán a vasárnapi közmunka-kötelezettség miatt csak kevesen tudtak megjelenni.⁹⁰

A szovjet hadsereg jelenléte a kereskedelmi pénzforgalom normális működésére is hatást gyakorolt. A debreceni kereskedők panasza szerint: „Lehetetlen az a helyzet, hogy a kereskedő köteles elfogadni a rubelt, de a termelőre nem tudják rákényszeríteni annak elfogadását.”⁹¹

A gazdasági és a hétköznapi élet újjászervezése mellett a szociálpolitikára, valamint a kulturális és oktatási ügyekre is figyelmet kellett fordítani. Szabó Kálmán szerint Debreczen város új szociálpolitikáját az „Arccal az ember felé” jelszó alapján kell kialakítani.⁹² Ez annál is fontosabb volt, mert a hagyományos szociális feladatokon túlmenően a háború okozta új problémákkal is szembe kellett nézni. olyan körülmények között, amikor a város szűkös bevételei még a hagyományos szociális ügyek rendezésére sem voltak elegendők. Nem véletlen, hogy ezzel kapcsolatban Debreczenben szociálpolitikai értekezletet hívtak össze Szabó Kálmán elnöklétével. A polgármester itt a következőket mondta: „A háború rengeteg özvegyet, árvát, rokkantat hagyott maga után, akik többé önerejükből gondoskodni saját és hozzátartozóik sorsáról nem tudnak. Pedig nekik joguk van az élethez. Ilyenkor az államnak, az önkormányzatnak kell a segítségükre sietni, hogy könnyeiket letörölje, kenyeret adjon a kezükbe, gondoskodik a megélhetésükről, gondozza őket. A szociális ténykedéseknek ez ma a főfeladata.”⁹³ Korlátozott keretek között ugyan, de konkrét gyakorlati lépések is történtek. Így például bevezették a hadisegélyezést, a szegénysegélyezést és az árvák ellátására szolgáló napközi otthonokat. A város vezetése a jövőre nézve a szociális ügyek sorában ezen intézmények bővítését tekintette a legfőbb feladatának.⁹⁴

Az oktatási és kulturális ügyek fontosságát Szabó Kálmán polgármester azzal indokolta, „hogy a fizikai összeomlás mellett szellemi összeomlás is van, és ennek újjáépítése a nevelőkre vár. Így a jövő jórészt a nevelőkre van bízva.”⁹⁵

87. HBml. XXI 502/a. 1. 76/1945 bkgy.

88. Uo.

89. Uo.

90. Debreczen, 1945. május 1. 3. l.

91. Debreczen, 1945. március 20. 3. l.

92. Debreczen, 1945. július 14. 3. l.

93. Debreczen, 1945. július 15. 3. l.

94. Uo.

95. Uo., valamint 1946. május 24. 2. l.

Többek között emiatt is javasolta a polgármester a pedagógusok érdekvédelmének a megszervezését.⁹⁶

A napi egzisztenciális problémák és a város anyagi helyzete miatt a kulturális élet újjászervezése alakult a legnehezebben. Így például 1945 tavaszán a Debreceni Ady Társaság azon kezdeményezését, hogy a város rendszeres pénzügyi támogatásával „Magyarok” címen kéthetenként megjelenő irodalmi, társadalmi és tudományos jellegű folyóiratot adjon ki, a közgyűlés a nehéz pénzügyi állapotokra hivatkozva nem tudta támogatni.⁹⁷

A koalíciós viszonyok megváltozása és Szabó Kálmán lemondása

Az 1947. év nyári és kora őszi világpolitikai eseményei — a Marshall-terv Szovjetunió általi elutasítása, a Kominform megalakulása és ezzel párhuzamosan a proletárdiktatúrára való gyors áttérés programjának meghirdetése, a nyílt hidegháborús helyzet, stb. — jelentősen befolyásolták a magyar belpolitikai élet alakulását is. A Kommunista Párt most már egyértelműen a polgári pártoknak a hatalomból való kiszorítására majd azok felszámolására törekedett. A Szociáldemokrata Párt balszárnya és a kommunisták között egyre szorosabb együttműködés kezdett kialakulni, amely 1948. júniusában a két párt egyesülését és a koalíciós időszak lezárását eredményezte. Ezzel párhuzamosan megindult a szociáldemokrácia felszámolásával egyet nem értő, s ezért „jobboldalinak” kikiáltott SZDP politikusok és egyszerű párttagok kizárása a pártból és a közéletből.⁹⁸

Az országos politikai változások forгатókönyvének megfelelően formálódott át Debrecen politikai arculata is. Először a polgári politikusok kerültek ki a város irányításából. 1948. február 15-én a közgyűlés elfogadta Szendrey Sándor kisgazdapárti helyettes polgármester kérelmét „melyben súlyos betegségére hivatkozással ... nyugállományba helyezését kéri.”⁹⁹ Nem sokkal ezután, március 6-án már maga Szabó Kálmán polgármester is egészségi állapotára való hivatkozással nyugdíjazását kérte, amelyet előbb a belügyminiszter, majd március 30-án a városi közgyűlés is tudomásul vett.¹⁰⁰ Ez alapján március 6-tól betegszabadságra, majd május 1-től hivatalosan is nyugállományba vonult.¹⁰¹ A polgármesteri teendők ellátásával az új polgármester megválasztásáig Ménes Jánost bízták meg, aki 1948. május 29-én a polgármesteri fogadalom letételével hivatalosan is polgármesterré vált.¹⁰² Hivatali tisztségén kívül Szabó Kálmán képviselői mandátumát is elveszítette. Az SZDP megyei titkársága által írott március

96. U.o.

97. HBmL XXI 502/a. 1. 84/1945 bkgy.

98. Ezen események háttéréről lásd: Balogh Sándor: *Parlament és pártarcok Magyarországon*

1945-1947. Bp., 1975. 477-532.l. Charles Gati: *Magyarország a Kémi árnyékában*. Bp.,

1990. 111-124.l. Szerencsés Károly: *Predestinált választások 1947*. In: *A magyar parlament 1944-1949*. Bp. 1991. 105-142.l.

99. HBmL XXI 502/a. 3. 94/1948 bkgy.

100. HBmL XXI 502/a. 3. 110/1948. bkgy., valamint Tiszántúli Népszava, 1948. március 11. 1.l.

101. HBmL XXI 502/a. 3. 110/1948 bkgy.

102. HBmL XXI 502/a. 3. 120/1948 bkgy.

13-i keltezésű levél szerint: „Pártunk folyó hó 10-én tartott Intézőbizottsági ülésén foglalkozott a pártunk részéről delegált törvényhatósági bizottsági tagok politikai magatartásával és ennek megfelelően úgy döntött, hogy pártunk képviselőjében a város törvényhatóságában helyet foglaló Figula János, Gombos Ferenc, Szabó Kálmán és Rádai Bélának megbízását megvonja és őket a törvényhatóságból visszahívja”.¹⁰³

Szabó Kálmán visszahívásának politikai hátterét és viszonyát a baloldali fordulathoz jól összegzi a Tiszántúli Népszava kommentárja: „A Szociáldemokrata Pártban az utóbbi hetekben történt nagyjelentőségű eseményekkel és az ezzel párhuzamosan személyi változásokkal kapcsolatban Debrecenben a közvéleményt már hosszabb idő óta foglalkoztatta Szabó Kálmán, aki a Szociáldemokrata Párt révén foglalta el a polgármesteri széket és a pártelnökség magas és felelős tiszt-ségét viselte, miután a párt régi debreceni titkárságát jobboldalisága miatt félreállították, vezetőségét pedig lemondatták — nem tarthatta meg tovább polgármesteri állását. A Szociáldemokrata Párt 36. kongresszusának a minap hozott határozatai szerint világos, hogy a párt vezetésében és mindazokban a közfunkciókban, melyeket a Szociáldemokrata Párt tölt be, olyan szocialistáknak kell tevékenykedniök, akik egész eddigi munkásságukkal biztosítékot nyújtottak arra, hogy rendíthetetlen harcosai a két munkáspárt együttműködésének a magyar népi demokrácia és a dolgozók összességének érdekében.”¹⁰⁴ Szabó Kálmán politikai kiállása és tevékenysége ezen új kurzus ígéreteinek már nem felelt meg.